

SPOLOČNOSŤ & DEJINY

Brian Fagan a Nadia Durrani

ČO SME ROBILI V POSTELI

Horizontálna história

m a m
m a ž

Preklad Ivana Krekáňová

m a m
m a š

Brian Fagan a Nadia Durrani

Čo sme robili v posteli

Horizontálna história

Z angličtiny preložila
Ivana Krekáňová

m a m
m a s

Pre Matta

Obsah

Úvod

Prvá kapitola:
Odokryté postele

17

Druhá kapitola:
Spanie naprieč časom

37

Tretia kapitola:
Veľký tresk

53

Štvrtá kapitola:
Zavolajte babicu

73

Piata kapitola:
Smrť a po nej

93

Šiesta kapitola:
Podivní spolunocľazníci

113

Siedma kapitola:
Posteľ v pohybe

133

Ôsma kapitola:
Verejná spáľňa

153

Deviata kapitola:
Súkromné útočisko

171

Desiata kapitola:
Postele zajtrajška

191

Poznámky

Bibliografia

Pod'akovanie

O autoroch

Úvod

Groucho Marx raz zo žartu poznamenal: „Ak sa niečo nedá robiť v posteli, nestojí to za to.“ Niečo pravdy na tom bude, keďže ľudia robili v priebehu času v posteli takmer všetko. Pre starovekých Egypťanov predstavovala posteľ zásadné spojivo s posmrtným životom, v Shakespearových časoch bola miestom družného spoločenského kontaktu a Winston Churchill priamo z perín viedol Britániu počas druhej svetovej vojny.

Dnes je však posteľ odsunutá do úzadia. Spánkoví terapeuti nám hovoria, že sa má využívať len na spánok a sex. Mnoho moderných historikov a archeológov posteľ ignoruje, možno pre jej súčasné postavenie niečoho „súkromného“. O jej dejinách alebo o mnohých úlohách, ktoré v našich životoch zohrala, sa toho napísalo prekvapivo málo. A pritom posteľ, v ktorej stále trávime približne tretinu života, by mohla rozprávať veľké príbehy. Naši predkovia robili v posteli všetko od počatia po smrť (a mnoho medzitým). Keď sme stáli pred nekonečným množstvom možností, ako napísať takúto knihu, rozhodli sme sa usporiadať si posteľ do série tém a na vyrozprávanie novej, horizontálnej histórie o tom, čo sme v nich robili, sme si vybrali tie najlepšie príbehy na dobrú noc.

Sex, narodenie, smrť, jedlo, vládnutie, intrigy, strach aj snívanie: na javisku spálne nachádzali umelci bohatú inšpiráciu. V stredovekej Európe sa opakoval kresťanský motív troch mudrcov, zjavne spolu odpočívajúcich v posteli v rúchu Adamovom, osvietení Božím zjavením. Mnohí páni umelci osemnásteho storočia radi upriamovali svoj pohľad na nahé ženy malátne ležiace medzi pokrčenými obliečkami,

možno bezbranné voči nepriateľovi či exotickému netvorovi, ktorí sa ich chceli zmocniť, podobne ako deva na obraze Henryho Fuseliho *Nočná mora* (1781). Keď francúzsky umelec Jacques-Louis David namaľoval v roku 1787 Sokrata na smrteľnej posteli, sedemdesiatročného filozofa zobrazil ako človeka kypiaceho životom s vyrysovanými svalmi: stelesnenie principiálneho odporu voči nespravodlivej moci v predvečer Francúzskej revolúcie. Potom prišli spodobnenia prázdnych drevených postelí, napríklad Van Goghova odzbrojujúca krvavočervená posteľ na obraze *Spáľňa* (1888) a *Posteľ* (1955) Roberta Rauschenberga s prikrývkou pomaľovanou lakom na nechty, zubnou pastou a farbou. O niečo neskôr umelkyňa Chiharu Shiota v dômyselnej priestorovej inštalácii vytvorila takmer nadpozemské zobrazenia s témou postele, napríklad *Počas spánku* (2002), v ktorých spia ženy v bielych nočných košeliach v nemocničných posteliach a v ktorých prepletá predstavy ženskej choroby, slabosti a mytológie.

Asi najslávnejším obrazom postele zo všetkých je *Moja posteľ* (1998) britskej umelkyne Tracey Eminovej. V okamihu inšpirácie vystavila svoju posteľ po rozchode v celom jej pokrkvanom chaose, okolo nej pohádzané nohavičky zašpinené od menštruačnej krvi, prázdne fľaše, cigaretové ohorky a použité kondómy. *Moja posteľ* vyvolala veľkú vlnu odporu – nielen preto, že ľudia spochybňovali, či ide naozaj o „umenie“, ale aj preto, že posteľ sa dnes považuje za veľmi súkromné miesto, ktoré by sa v slušnej spoločnosti nemalo preberať, ani by ho nemalo byť vidieť. No takýto názor je veľmi súčasný. V ranom novoveku, ktorý historička Carole Shammasová žartovne nazýva vekom postele, bola posteľ často vystavená v hlavnej miestnosti, aby ju všetci videli, ako ten najcennejší a najhodnotnejší kus nábytku, ktorý si rodina mohla dovoliť. Ale naša posadnutosť posteľou siaha oveľa hlbšie do minulosti.

O posteliach našich najdávnejších predkov sa nám nezachovali žiadne stopy. Žili v srdci africkej divočiny, v prostredí plnom predátorov. Najskôr spali na stromoch, a potom, postupom času, sa k sebe chúlili pri jasnej žiare ohňa v kamenných úkrytoch a jaskyniach aj na otvorených táboriskách. Ako sa však mohli chrániť pred šelmami

čihajúcimi v noci? Skrotením ohňa ľudia získali nielen teplo a varené jedlo, ale aj chránené miesto, kde sa mohli zhromažďovať a po zotmení spať. Poskytoval svetlo a ochranu v prehistorickej krajine, kde za noci lovíli veľké zvery. Predstavte si skupinu lovcov sediacich okolo plápolajúceho ohňa, ktorý osvetľuje okolitú temnotu. Z času na čas sa v tme zablesknú oči zvierat a hľadajúceho koristi alebo kosti odhodene ďaleko od plameňov. Keď padla temnota, ľudský život sa točil okolo ohniska a kamenného útočiska.

Najstaršie známe postele pochádzajú z juhoafrickej jaskyne. Moderní ľudia ich vykopali do jaskynnej podlahy pred sedemdesiatimi rokmi. Pragermánsky kmeň anglického slova pre posteľ – *bed* – znamená „miesto oddychu vykopané do zeme“. To je celkom výstižné, nielen preto, že prapôvodné postele boli naozaj vykopané do zeme, ale aj preto, že posteľ bola vždy miestom oddychu, aj napriek tomu, že sa využívala na omnoho viac vecí.

V dnešných dobre vykúrených príbytkoch zabúdame na zraniteľnosť našich predkov voči prírode a prostrediu, lenže teplo a ochrana vždy záviseli od toho, ako a kde človek spí. V klimatických oblastiach, kde sa teplota držala pod bodom mrazu, ako počas neskorej doby ľadovej alebo v kanadských arktických oblastiach ani nie pred dvoma storočiami, sa ľudia ukladali do postele v momente, keď teploty klesli a dni sa skrátili, a doslova hibernovali pod vrstvami kožušín. Spáči, ktorí pred štyritisíc rokmi žili v zimných obydliach v zálive Independence Sound na kanadskom Baffinovom ostrove, trávili dlhé mesiace tmy v polospanku schúlení spolu pod hrubými teplými kožami pižmoňa severského s jedlom a palivom na dosah ruky.

Ešte aj dnes spia milióny ľudí na zemi alebo na betónových či drevených podlahách, zabalení v prikrývke, kožušine či len vo vlastnom oblečení. So vzostupom civilizácie pred vyše päťtisíc rokmi však začali stúpať aj postele – najmä medzi elitou. Vďaka suchému podnebiu sa zachovali príklady takých odpočívadiel zo starovekého Egypta. Za Tutanchamóna, približne v polovici štrnásteho storočia pred n. l. už mala posteľ viac-menej taký tvar, aký poznáme dnes,

hoci pri hlave bola trošku zvýšená a pri nohách mala opierku, aby sa spáč nezošmykol. Mohlo by sa zdať, že koncept plochy na spanie nemá veľa variácií, ale čím hlbšie kopeme, tým viac ich nachádzame: skriňové postele vstavané priamo do nábytku, hojdacie siete, nízke vodné postele aj lôžka skoro päť metrov nad zemou. Základný obdĺžnikový tvar sa však za ostatných päťtisíc rokov zmenil len pozoruhodne málo. Dokonca ani matrace sa za tisícročia takmer nezmenili. Tráva, seno a slama napchané do vriec alebo textilných obalov po stáročia slúžili ako základný matrac. Kto si to mohol dovoliť, spal na viacerých vrstvách, aby bol čo najďalej od hmyzu a pichajúcej výplne. Veľká prepracovanosť spánkových technológií, so všetkými trikmi a šarlatánskymi praktikami proti nespavosti, je produktom až tohto storočia.

Spánku a dejinám jeho vývoja sa venuje veľké množstvo výskumov, predovšetkým zvyku známemu ako dvojfázový spánok, ktorý bol, zdá sa, úplne bežný, až kým elektrické svetlo nezmenilo noc na deň. Ľudia spali, povedzme, štyri hodiny, potom vstali a venovali sa sexu, analyzovaniu svojich snov, modleniu, domácim povinnostiam, stretávaniu s priateľmi alebo páchaniu zločinov a iných diabolských skutkov a potom sa vrátili do postele a spali ďalšie štyri hodiny až do rána. Londýnskymi ulicami sa ešte v sedemnástom storočí ozývalo volanie obchodníkov, ktorí svoj tovar vychvaľovali o tretej nadržanom, čo naznačuje, že v tom čase tam museli byť aj kúpychtiví zákazníci. Zaznievajú aj názory, že možno práve pre našu modernú túžbu potlačiť tento „prirodzený“ spánkový rytmus dnes tečú multimiliardy do tabletiiek na spanie. Nedali by sa problémy s nespavosťou vyriešiť jednoducho tým, že by sme si pripomenuli, ako sme to robili kedysi?

Okrem spánku sa však v posteli dialo aj veľa iného. Často to bol priestor na sex, samozrejme, v závislosti od kultúrnych zvykov. Kto spal s kým, kedy a ako sa neraz líšilo od spoločnosti k spoločnosti. Hoci princovia William a Harry by sa pri tom pomyslení asi poriadne zhrozili, no kráľovský sex bol často starostlivo zorganizovaný. Pisári zaznamenávali sexuálny život faraónov aj čínskych cisárov. Mimo paláca mohol byť sex oveľa voľnejší napriek odsudzovaniu zo strany

náboženských autorít, ktoré sa na všetko, čo šlo proti pravidlám, pozerali zvlášť nesúhlasným pohľadom.

Tiež zvykneme zabúdať na dôležitú úlohu rozprávania v spoločnostiach, ktoré nemali písmo a kde sa všetko odovzdávalo z generácie na generáciu ústne. Starešinovia a šamani za tmavých zimných nocí rozprávali príbehy, odriekavali posvätné texty, vzývali tajomné sily. Príbehy boli možno dobre známe a často sa opakovali, ale vysvetľovali vesmír a aj to, odkiaľ sa vzali ľudia, aj ich prepojenie s mocnými silami mystického a prírodného sveta. Čas strávený v posteli bol často spojivom, vďaka ktorému boli ľudia spolu, aby sa milovali a učili. To, kde človek spal a trávil čas, predstavovalo ústredný bod jeho bytia.

Po väčšinu ľudskej histórie súkromie, ako ho poznáme dnes, neexistovalo. Spolunocľazníkov bolo veľa, pretože zaistovali bezpečie. Deti, rodičia, celé domácnosti alebo pokrvní príbuzní si líhali spolu. Spoločenské normy postele boli pružné a neustále sa menili. Posteľní spoločníci sa mohli meniť z noci na noc. Zvyk deliť sa o posteľ s cudzími ľuďmi bol v Európe a Amerike až do devätnásteho storočia bežnou súčasťou cestovania, či už po zemi, alebo po mori, a v niektorých krajinách pretrváva dodnes. Hostince prenajímali postele pre jednu osobu alebo cestujúcim účtovali prespanie podľa počtu tiel v spoločnej posteli. Takýto spôsob prespávania veľa pokoja neposkytoval. Anglický básnik zo 16. storočia Andrew Barclay sa sťažoval, že „niektorí sa mrvia a niektorí bľabocú, niektorí prichádzajú do postele opití“.

Spálňa ako samostatná miestnosť bola kedysi symbolom šľachty a aristokracie, ale aj vtedy často slúžila ako verejné javisko. Francúzsky kráľ Ľudovít XIV. riadil krajinu a spravoval štátne záležitosti zo svojej postele. My, plebejci, sme spálňu oddelili stenami a spravili z nej úplne súkromné miesto len v priebehu posledných dvoch storočí. A dokonca aj to súkromie sa rozpadá vo futuristickej pripojenej posteli, ktorá človeka plynule prepája s elektronickým svetom. Do priemyselnej revolúcie a dokonca ešte aj po nej boli postele pragmatickým a symbolickým miestom, takpovediac kulisou v divadle života.

A akou kulisou boli! Život sa zvyčajne začína a často sa aj končí v posteli. V prípade kráľovských narodení a úmrtí šlo o veľa, najmä ak bolo nástupníctvo neisté, čo bol častý prípad v časoch krátkej priemernej dĺžky života, keď navyše monarcha mohol skončiť znenazdajky. Čínski a indickí cisári bežne spávali v ostražito strážených izoláciách, rovnako ako anglická kráľovná Alžbeta I. a egyptskí faraóni. Narodenia a úmrtia vznešených sa odohrávali pred očami svedkov. Britský minister vnútra bol osobne prítomný pri kráľovských pôrodoch až do narodenia princa Charlesa v roku 1948, keď túto tradíciu ukončili. Narodenie syna kráľa Jakuba II. v St. James's Palace v roku 1688 osvedčilo štyridsať dva významných verejných osobností: udalosť jeden cambridgeský historik nazval prvým mediálnym cirkusom okolo kráľovského pôrodu.

Symbolický význam mali často aj smrteľné postele i pohrebné lôžka. V mongolskej mohyle z roku 200 pred n. l. v kazašskom Bereli sa našli telá dvoch urodzených Skýtov na prepracovaných zvýšených drevených posteliach. Pred ich pohrebnými miestnosťami ležalo na „lôžku“ z brezovej kôry jedenásť koní s neporušenými sedlami a postrojmi. Symbolika úzko súvisí s mongolskou vierou v nebeského boha na koni ako symbolu sveta, v ktorom prežitie a vodcovstvo závisí od schopnosti pohybovať sa na konskom chrbte. Títo vojvodcovia by boli bez svojich tátošov v posmrtnom živote bezmocní.

Vo viktoriánskej dobe bolo zhromažďovanie pri smrteľnej posteli stále dôležitým rituálom, hoci na spoločenskú družnosť v spálni sa už nazeralo s nevôľou. Oddelovanie mužov a žien sa presadzovalo s fanatickou intenzitou, najmä v rámci novoutvorenej mestskej strednej triedy. Pre tú sa spálňa stala súkromným útočiskom a táto predstava odvtedy pohltila celý západný svet. Po prvýkrát za storočia sa začala meniť aj základná technológia postele. Postele boli prepracovanejšie, s kovovými pružinami, ktoré v roku 1826 nahradili tradičné pásy alebo povrazy. Strojovo tkaná bavlnená posteľná bielizeň, produkt priemyselnej revolúcie, sa stala bežnou súčasťou dobre vybaveného viktoriánskeho bielizníka. V dobe všadeprítomnej vlhkosti a s ňou spojených obáv z tuberkulózy bolo nevyhnutné udržiavať posteľnú

bielizň suchú a čistú. Viktoriánska žena sa sťažovala, že služobníctvo nikdy posteľ správne neustelie. Ako prvé im napadne posteľ zakryť a potom je „zatuchnutá a nepohodlná“. Moderné pokusy ukázali, že správne zastlať viktoriánsku posteľ by sluhovi trvalo aspoň polhodinu. Najväčšia revolúcia v ustielaní však prišla až v sedemdesiatych rokoch 20. storočia s vynálezom paplóna, ktorý ľuďom ušetril od nekonečného vymieňania a čistenia prikrývkov, vrchných a spodných plachiet a ďalších vrstiev posteľnej bielizne.

Dnes je tá najmodernejšia posteľ zrkadlom našej stále technologickejšej postindustriálnej spoločnosti, v ktorej často robíme viac vecí naraz. Je vybavená USB portmi a inými zariadeniami, aby bol jej používateľ neustále pripojený. Rastúci počet obyvateľov miest a závratné ceny nehnuteľností medzitým núti milióny ľudí žiť v bytovkách, v stiesnených jednoizbových bytoch a v preplnených výškových budovách. Posteľ sa buď sklápa do steny, alebo sa vracia do verejného priestoru domova.

Táto kniha odhŕňa prikrývky, ktoré dnes posteľ, tú najzákladnejšiu z ľudských technológií, zakrývajú. Odhaľuje zvláštne, niekedy komické, ale vždy fascinujúce dejiny jedného z najprehľadanejších ľudských artefaktov. Od oplzlých spolunocľazníkov vystráajúcich vo veľkých stredovekých miestnostiach až po spánkové návyky amerických prezidentov – preskúmame spoločne komplexné premeny málo prebádaného miesta a všetkého, čo na ňom ľudia robili.

Prvá kapitola:

Odokryté postele

„Takmer z celého priebehu dejín spoločnosti nám chýba jedna tretina príbehu.“ To napísal maliar architektonických motívov a odborník na nábytok Lawrence Wright v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, keď premýšľal o medzere v našom chápaní minulosti, medzere v tvare postele.¹ Postele chýbajú aj vo väčšine archeológie. Ale keď človek začne kopat', tak nájde, a pre nás archeológov predstavuje posteľ ako artefakt logické miesto, kde sa pustiť do našej horizontálnej histórie.

Nutkanie uložiť sa

Moment, keď ľudia prvýkrát použili postele, závisí od toho, ako posteľ definujeme. Naši pravekí predkovia, pravdepodobne, spali vysoko nad zemou podobne ako naše stále žijúce príbuzné primáty, asi v spleti vetví a trávín. Museli: krajina našej východoafrickej domoviny bola plná nebezpečných zvierat, ktoré nás považovali za potravu. Spanie vysoko nad zemou dobre fungovalo milióny rokov, počas ktorých naši predkovia žili spokojne bez ochrany ohňa alebo účinných loveckých zbraní. Keďže boli najzraniteľnejší pri spánku alebo starostlivosti o potomkov, hľadali si miesta na oddych na silných pružných konároch, na ktorých si asi budovali ležoviská z trávy a listia. Tieto postele v korunách stromov však, samozrejme, už dávno pohltil čas.

Vďaka nášmu najbližšiemu žijúcemu príbuznému šimpanzovi môžeme získať predstavu o tom, ako sme si asi aj my pripravovali miesto na spánok. V rezervácii Toro-Semliki v západnej Ugande si

šimpanzy splietajú odolné miesta na spanie v korunách mohutného listnatého stromu *Cynometra alexandri* v jeho silných, široko odsadených konároch.² Aj iné populácie šimpanzov si vyberajú svoje hniezdné materiály starostlivo a mnohé si robia ležoviská nanovo každý deň. To znamená, že sú prekvapivo čisté a nájde sa v nich oveľa menej fekálnych a kožných baktérií než v priemernej ľudskej posteli.³ Môžeme si byť istí, že naši vzdialení predkovia robili presne to isté. Pelechy vysoko nad zemou museli využívať na spanie, oddych počas najväčších horúčav a množenie. Ľudské bytosti dnes už bežne na stromoch nespia.

Približne pred dvoma miliónmi rokov – o presnom datovaní sa stále vedú diskusie – skrotili naši predkovia oheň. Poskytol im teplo, umožnil im pripravovať jedlo a predovšetkým im zabezpečil ochranu pred predátormi. Keď už mali oheň, začali spať na zemi, okolo ohnísk na otvorených táboriskách, pod skalnými prevismi alebo v jaskyniach. Pri ohni sa začali viac deliť o jedlo, pri jeho vábivom teple sa k sebe chúlili a vytvárali si vzťahy v malých ľudských skupinkách. Domovské miesta a rodinné väzby sa stali dôležitejšími. Muselo to aj podstatne zmeniť vzťahy medzi mužmi a ženami. Vďaka blízkosti ohňa a fyzickému kontaktu noc čo noc sa sexuálne vzťahy zmenili z príležitostných stykov na habituálny sex s rovnakým partnerom (partnermi) na miestach na spanie, o ktoré sa delili. Vytváranie vzťahov v pároch je pravdepodobne len nedávny jav ľudskej evolúcie a je to fascinujúca predstava, že v tom zohrali svoju úlohu technológie – oheň a posteľ. Lôžko, možno ešte len o čosi viac než kôpka trávy alebo koží, sa stalo centrom každodenného života, dôležitým nielen pre spánok, ale aj ako miesto, o ktoré sme sa delili a kde sme sa jeden o druhého starali.

Väčšina z uvedeného popisu nášho najranejšieho správania sú len informované domnienky. Až vďaka najstarším posteliam známym vďaka archeológii sme získali konkrétne dôkazy o tom, čo sme robievali. Tieto posteľe sa našli v skalnej dutine Sibudu v útese nad riekou Tongati v Južnej Afrike, štyridsať kilometrov severne od Durbanu a pätnásť kilometrov od Indického oceánu.⁴ Moderní

Ľudia, *Homo sapiens*, ktorí nám boli fyzicky a nepochybne aj mentálne podobní, zavítali na toto miesto minimálne pätnásťkrát v období približne pred sedemdesiatimi siedmimi až tridsiatimi ôsmimi tisícami rokov – a spali tam. Husté pásy trávy a trstia, ktoré ešte stále rastú pri neďalekej rieke, poukazujú na pravidelné, ale starostlivé prespávanie. Udržať miesto na spanie v jaskyni alebo pod skalným previsom čisté a bez hmyzu je ťažké, ale Ľudia zo Sibudu v tom boli odborníkmi. Využívali aromatické listy stromu *Cryptocarya woodii* z čeľade vavrínovitých, ktoré obsahujú niekoľko chemických zlúčenín schopných zabíjať hmyz a odpudzovať komáre a iných škodcov. Pravidelne tiež svoje ležoviská spaľovali, aby sa zbavili hmyzu a odpadkov, a potom si čerstvou trávou a trstám ustlali nanovo. Zdá sa, že mali v obľube veľké posteľe. Väčšina vrstiev ležovísk pokrýva najmenej tri dobre ušliapané štvorcové metre. Znamenali oveľa viac než len miesta na spanie. Ľudia si pripravovali potravu a jedli vylihujúc na tráve a vyzerá to tak, že radi spájali rôzne činnosti.

Aj naši neandertálski bratrancej z jaskyne Esquilleu juhozápadne od Santanderu v severnom Španielsku spali pred päťdesiatimi tisícami rokov na navrstvenej tráve. O dvadsaťtri tisíc rokov neskôr naši priami predkovia obývali lovecké a rybárske sídlisko známe ako Ohalo II na brehoch Tiberiadskeho jazera v Izraeli.⁵ V predtým zatopenom tábore, ktorý odhalila až klesajúca hladina vody v jazere, sa našla podlaha chatrče oválneho tvaru, pokrytá starostlivo uloženými travinami z okolia jazera s mäkkými, jemnými stonkami. Tí, ktorí ich zbierali, rezali stonky kamennými nástrojmi so zaostrenými hranami a ukladali ich na zem husto k sebe. Potom na ne položili jednoliatu vrstvu ílu, ktorá mala trávu chrániť a vytvoriť jednoduchú, tenkú podložku. Mäkká trávnatá vrstva bola dobrým miestom na spanie. Spáči naukladali snopy ako dlaždice ku stenám a v strede nechali voľné miesto na ohnisko. Obyvatelia Ohala si stlali lôžka značne dôkladne. Jednoduché vrstvy trávy okolo centrálného ohniska a vchodu slúžili na prípravu jedla a výrobu nástrojov. Nebol to žiadny prehistorický penzión, ale miesto, kde Ľudia brali nočné pohodlie vážne. Miesta na spanie boli oddelené ako v moderných loveckých táboroch.